

KARI LIUKKONEN

PĀSTABOS DĒL BALTŪ-SLAVŪ IR VAKARINIŪ URALIEČIŪ KALBŪ NEVEIKIAMŪJŪ DALYVIŪ VARTOJIMO

Kaip žinoma, indoeuropiečių *-*mo*-formas turi baltų-slavų kalbose neveikiamosios rūšies dalyvių funkciją. Rytinių baltų kalbose ir rusų bei bažnytinėje slavų kalboje kalbamoji kategorija yra gana produktyvi. Formos turi atitikmenų albanų, gal ir luvų kalboje. Plg., pvz., Ambrazas 1979, 43–44, 222; Szemerényi 1970, 295; Hamp 1973, 45–49; Aitzemüller 1978, 240–241; Arumaa 1985, 333–335.

Ir formos, ir funkcijos atžvilgiu *-*mo*-dalyviai turi labai įdomių atitikmenų vakarinėse uraliečių kalbose. Kiek man žinoma, tik E. Lewy atkreipė (labai trumpai) dėmesį į šitą reiškinį: „*gul'ama istaba* 'Schlaf-zimmer'... erinnert... in wunderlichster Weise an das finnische *-ma...*” (Lewy 1964, 60).

Su senąja uraliečių priesaga *-ma*, *-mä* suomių kalboje padaryta deverbatiyvių daiktavardžių, pvz.: *elämä* 'gyvenimas', *kuolema* 'mirtis', *sanoma* 'žinia'. Kalbamoji forma taip pat turi neveikiamosios rūšies dalyvio funkciją: *kirves on sepän takoma* 'kirvis yra kalvio kaltas („kalamas")' (Lehtisalo 1936, 93–94). Paprastai dalyvis turi būtojo laiko reikšmę ('kalvio kaltas'), bet kartais jis vartojamas ir esamojo laiko reikšme: *ystäväni opeitama iuokka* 'mano draugo dėstoma klasė', *laiskurin syömä leipä* 'tinginio valgoma duona'.

Žodžių darybos srityje suomių formos su priesaga *-ma*, *-mä* turi labai daug panašumų ir net tikslių atitikmenų rytinių baltų, iš dalies ir slavų kalbose. Paminėsiu pavyzdžių iš lietuvių, latvių, suomių ir estų kalbų.

Lie. *miegamas(is) kambarys*, *gūlimas kambarys*, la. *gulama (-ā) istaba* (Būda 1984, 40; Paulauskienė 1980, 174; Ambrazas 1961, 99; 1979, 49; Гр. лит. яз. 309; Балалыкина 1980, 89; 1990, 20, 22; Endzelin 1923, 780, 781; Endzelīns IV:I, 520; Havránek 1937, 53, 54) atitinka suomių

nukkuma/huona, estų *magama tuba*; lie. *miegamas laikas*, *gulimas(is) metas* (Būda 1984, 39; Būga I 534; Ambrazas 1961, 99) = suomių *nukkuma-alka*, estų *magama aeg*; lie. *geriamasis indas*, la. *dzeḡams trauks* (Būda 1984, 38; Endzelin 1923, 779; Endzelīns IV:1, 519; Havránek 1937, 53; Балалыкина 1990, 24) = suomių *juoma-astia*; lie. *geriamasis vanduo*, la. *dzeḡams ūdens* (Ambrazas 1961, 97; Балалыкина 1980, 88; 1990, 19; Endzelin 1923, 779; Endzelīns IV:1, 519; Havránek 1937, 53) = suomių *juoma |vesi*; lie. *gėriamas stiklas (stiklelis)* (Būga I 534; Ambrazas 1961, 105) = suomių *juoma |lasi*; lie. *geriamà diena*, la. *dzeḡama diena* (Ambrazas 1979, 49) = suomių *juoma |päivä*; lie. *geriamas puodelis* (Ambrazas 1961, 98) = suomių *juoma |kuppi*; la. *dzeḡama nauda* (Endzelin 1923, 779) = suomių *juoma |raha*; lie. *valgomasis laikas*, la. *ėdams laiks* (Būga I 534; Būda 1984, 40; Endzelin 1923, 780) = suomių *syömä |aika*; lie. *sėdima (sėdimoji) vieta*, la. *sėdama vieta* (Būga I 535; Būda 1984, 40; Endzelin 1923, 780) = suomių *istuma |paikka*; lie. *stovima (stovimoji) vieta* (Būda 1984, 40; Ambrazas 1961, 99; Kalbos praktikos patarimai 55) = suomių *seisoma |paikka*; lie. *mušamieji instrumentai*, la. *sitamie instrumenti* (Ambrazas 1961, 98; LKV II 473) = suomių *lyömä |soittimet*; lie. *puolamoji (puolimoji) liga*, la. *kritamā vaīna* (Ambrazas 1961, 99; 1979, 47; Endzelin 1923, 780) = suomių *katuma |tauti*; lie. *šaunamasis giñklas* (Ambrazas 1961, 98; Гр. лит. яз. 309) = suomių *ampuma-ase*; lie. *kuliamà (kuliamóji) mašinà* (Būga II 117; Zinkevičius 1966, 384; Гр. лит. яз. 309) = suomių *puima |kone*; la. *dzimstamā diena* (Endzelin 1923, 780) = suomių *syntymä |päivä*.

Neigiamoji forma, pvz.: lie. *neapsākomas džiaūgsmas*, la. *neizsakāms prieks*, rusų невыразимая радость (Endzelin 1923, 779; Endzelīns IV:1, 519; Гр. лит. яз. 309) atitinka suomių *sanoma |ton riemu* (funkcijos atžvilgiu suomių priesaga *-ton* = baltų-slavų neiginys *ne-*). Savaime suprantama, kad tokio tipo tikslių atitkmenų tarp suomių kalbos ir baltų-slavų kalbų yra labai daug.

Kartais kalbamose konstrukcijose vartojamas kilmininkas, pvz.: lie. *alaūs dāromas kūbilas* (Гр. лит. яз. 309), la. *zemes rokamā mašīna* 'žemkasė' (LKV II 329), suomių *perunan |kuorima |veitsi* 'bulvių skutiklis'

(pažodžiui „bulvės skutamas peilis“), mordvių леень (vienaskaitos kilmininkas) чудема тарка ‘русло реки’ (тарка ‘место’) (ЭРС 211), plg. леень чудема ‘течение реки’ (ЭРС 249).

Ir lietuvių, ir suomių kalboje vartojant neveikiamosios rūšies dalyvius pasitaiko veikėjo kilmininkų: lie. *kaip draugas jūsų pažįstamas* (Donekaitis 221); *Verkia duona, tinginio valgoma; Motinos siunčiamas, išėjo Mikas, nors ir nenoriai* ir t.t. (Šukys 1984, 47). Plg. dar la. *laužu runājama* ‘von den Leuten besprochen (verleumdet) werdend’ (Endzelin 1923, 778), *skrodera šujamais uzvalks* (MLLVG I 645).

Tinginio valgoma duona, pvz., tiksliai atitinka suomių *laiskurin* (vienaskaitos kilmininkas) *syömä leipä*. Šita konstrukcija yra ir samų kalboje: *gumpi* (vienaskaitos kilmininkas) *god'dem boazo* ‘vilko nužudytas („žudomas“) šiaurinis elnias’ (Korhonen 1981, 290). Plg. dar mordvių пазонь (vienaskaitos kilmininkas) вечкема лебедесь, пазонь кельгема нармунесь ‘Богом любимый лебедь, Богом хранимая птица’ (Устно-поэт. творч. I 39).

Iš rytų slavų teritorijos man žinomas ant Suzdalės Kremliaus soboro durų esantis užrašas архистратига Михаила научаюмъ адамъ рьльцомъ землю копая... (Старые русские города 251). Gal merių kalbos (merянский язык) substratas? Plg. baltarusių чалавек пярэна забіты ‘žmogus perkūno užmuštas’, kuris aiškinamas kaip sena baltiška kalkė (Zinkevičius 1987, 68).

Minėtieji panašumai tarp baltų-slavų ir vakarinių uraliečių (Pabaltijo finų, samų, mordvių) kalbų nėra atsitiktiniai, bet liudija senuosius arealinius kontaktus. Labai įdomu, kad šitas arealas sutampa su arealu, kur, iš vienos pusės, vartojamas baltų-slavų kalbų kilmininkas (-ō-kamienuose reprezentuoja buvusį abliatyvą), o iš kitos pusės, Pabaltijo finų kalbų partityvas (taip pat buvęs abliatyvas) ir iš dalies mordvių kalbos abliatyvas partityviniams santykiams reikšti. Tokių panašumų yra ir daugiau, bet tai jau tolimesnių tyrinėjimų dalykas.

LITERATŪRA

Aitzetmüller R., 1978, *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft*, Freiburg i. Br.

- A m b r a z a s V., 1961, Dėl esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių vartojimo. – Lietuvių kalbotyros klausimai, IV, 93–115.
- A m b r a z a s V., 1979, Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė, Vilnius.
- A r u m a a P., 1985, Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen. III. Band: Formenlehre, Heidelberg.
- B ū d a V., 1984, Junginiai su esamojo laiko dalyviais. – Kalbos kultūra, 46, 37–43.
- B ū g a K., Rinktiniai raštai. T. 1–3, Vilnius, 1958–1961.
- D o n e l a i t i s K., Raštai, Vilnius, 1977.
- E n d z e l i n J., 1923, Lettische Grammatik, Heidelberg.
- E n d z e l i n s J., Darbu izlase. T. 1–4, Rīga, 1971–1982.
- H a m p E.P., 1973, On Baltic, Luvian and Albanian Participles in *-m-. – Baltistica, IX (1), 45–50.
- H a v r á n e k B., 1937, Genera verbi v slovanských jazycích 2, Praha.
- Kalbos praktikos patarimai, Vilnius, 1976.
- K o r h o n e n M., 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki.
- L e h t i s a l o T., 1936, Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe, Helsinki.
- L e w y E., 1964, Der Bau der europäischen Sprachen. 2., unveränderte Auflage, Tübingen.
- LKV – Latviešu-krievu vārdnīca, 1–2, Rīga, 1979–1981.
- MLLVG I – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. T. I: Fonētika un morfoloģija, Rīga, 1959.
- P a u l a u s k i e n ė A., 1980, (rec.) V. Ambrazas, Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. – Baltistica, XVI (2), 170–175.
- S z e m e r é n y i O., 1970, Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft, Darmstadt.
- Š u k y s J., 1984, Linksnių ir prielinksnių vartojimas, Kaunas.
- Z i n k e v i č i u s Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.
- Z i n k e v i č i u s Z., 1987, Lietuvių kalbos istorija. T. 2: Iki pirmųjų raštų, Vilnius.
- Б а л а л ы к и н а Э.А., 1980, Словообразовательная структура прилагательных в славянских и балтийских языках, Казань.
- Б а л а л ы к и н а Э.А., 1980, Адъективно-причастные отношения в пределах образований с индоевропейским суффиксом *-to в славянских и балтийских языках. – Bałto-słowiańskie związki językowe (= Prace Slawistyczne 81), Wrocław etc., 9–25.
- Гр. лит. яз. – Грамматика литовского языка, Вильнюс, 1985.
- Старые русские города. Справочник-путеводитель, Москва-Лейпциг, 1984.
- Устно-поэт. творч. I – Устно-поэтическое творчество мордовского народа. Том первый. Эпические и лиро-эпические песни, Саранск, 1963.
- ЭРС – Эрзянско-русский словарь, Москва, 1949.